

บทที่ 1

บทนำ

1. หลักการและเหตุผล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโครงการหลวงเมื่อปี พ.ศ. 2512 โดยมีพระราชประสงค์ที่จะพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเขา ลดการปลูกฝิ่น และฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธาร ต่อมา ในปี พ.ศ. 2517 โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชดำริสในการพัฒนาพื้นที่สูงว่า “เรื่องที่จะช่วยชาวเขาและโครงการชาวเขานั้น มีประโยชน์โดยตรงกับชาวเขาเพื่อส่งเสริม และสนับสนุนให้ชาวเขามีความเป็นอยู่ดีขึ้น สามารถเพาะปลูกสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นรายได้ให้กับเขาเอง จุดประสงค์อย่างหนึ่งคือมนุษยธรรม หมายถึง ให้ผู้ที่อยู่ในถิ่นทุรกันดารสามารถมีความรู้และพึ่งตัว มีความเจริญได้ อีกอย่างหนึ่งเรื่องช่วยในทางที่ทุกคนเห็นว่า ควรจะช่วยเพราะเป็นปัญหาใหญ่คือ ปัญหาเรื่องยาเสพติด ถ้าช่วยชาวเขาปลูกพืชที่เป็นประโยชน์บ้างเขาจะเลิกปลูกยาเสพติด คือ ฝิ่น ทำให้นโยบายการระงับ การปราบปรามการปลูกฝิ่นและค้าฝิ่น ได้ผลดี อันนี้เป็นผลอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งคือ ชาวเขาตามที่เราเป็นผู้ทำการเพาะปลูกโดยวิธีที่จะทำให้บ้านเมืองของเราสูญหายได้ ที่ถางป่าและปลูกโดยวิธีไม่ถูกต้อง ถ้าพวกเราทุกคนไปช่วยเขาก็เท่ากับช่วยบ้านเมืองให้มีความดี อยู่ดี กินดีและปลอดภัยได้อีกทั่วประเทศ ถ้าสามารถทำโครงการนี้สำเร็จให้ชาวเขาอยู่เป็นหลักแหล่งและสนับสนุนนโยบาย จะรักษาป่าไม้ รักษาดินให้เป็นประโยชน์ต่อไป และยั่งยืนมาก”

โครงการหลวงได้พัฒนาชุมชนชาวเขาในพื้นที่สูงต่างๆ ของพื้นที่ 5 จังหวัดภาคเหนือตอนบน รวม 38 แห่ง จำนวน 298 หมู่บ้าน โดยอาศัยองค์ความรู้จากงานวิจัย ถ่ายทอดไปยังประชากรชาวเขาในกลุ่มเป้าหมาย ในการประกอบอาชีพการปลูกพืชผัก ไม้ผล พืชไร่ และเลี้ยงสัตว์ ภายใต้ระบบการอนุรักษ์ดินและน้ำ ทำให้การปลูกฝิ่นหมดไป ชุมชนมีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ ทำให้อัตราการตัดไม้ทำลายป่าลดลง ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้และขยายผลไปยังพื้นที่สูงต่างๆ ของประเทศ รวมถึงเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับนานาชาติ

อย่างไรก็ตามพบว่าโครงสร้างของครอบครัวและชุมชนบนพื้นที่สูงเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากสังคมชาวเขาเปิดสู่โลกภายนอกมากขึ้น อีกทั้งมีการอพยพแรงงานไปสู่เมือง ทรัพยากรธรรมชาติยังคงเสื่อมโทรมอย่างต่อเนื่องจากการทำการเกษตรที่ขาดระบบการอนุรักษ์ดินและน้ำ ควบคู่กับมีการบุกรุกทำลายป่าเพื่อประกอบอาชีพต่างๆ จากชุมชนชาวเขาและบุคคลภายนอก ทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ต่างๆ ลดน้อยลง เกิดการสูญเสียความสมดุลของระบบนิเวศบนพื้นที่สูง ประกอบกับมีความหลากหลายของสภาพพื้นที่ ทั้งทางด้านสภาพแวดล้อมและสภาพภูมิสังคมที่แตกต่างกันไป จึงมีผลทำให้แนวทางการดำเนินงานเพื่อพัฒนาพื้นที่สูงเหล่านั้น และผลสำเร็จที่เกิดขึ้นมีความแตกต่างกันตามไปด้วย

ดังนั้นเพื่อส่งเสริมให้พื้นที่โครงการหลวงเป็นแหล่งเรียนรู้ในการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างสมบูรณ์ จึงได้นำแนวคิดการพัฒนาต้นแบบการพัฒนาในแต่ละบริบทของภูมิสังคมบนพื้นที่สูงในระดับชุมชนมาใช้เป็นหลักของการพัฒนา เพื่อให้มีความชัดเจนและสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของชุมชนบนพื้นที่สูง เพื่อให้เกิดระบบการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน ได้แก่

1. ชุมชนที่อาศัยการทำนาเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำนาขั้นบันไดตามไหล่เขา

2. ชุมชนป่าเมี่ยง ซึ่งเป็นชุมชนไทยภาคเหนือที่อาศัยการทำเมี่ยงสำหรับจำหน่ายแก่คนไทยเหนือ ปัจจุบันมีปัญหาจากการบริโภคเมี่ยงน้อยลง ทำให้มีรายได้น้อยลงตามไปด้วย และอาจมีปัญหากจากการปรับเปลี่ยนกิจกรรมในพื้นที่

3. ชุมชนที่มีพื้นฐานจากการปลูกฝิ่นและทำไร่เลื่อนลอย ซึ่งปัจจุบันหันมาปลูกพืชผัก ทำไร่ข้าวโพด และปลูกไม้ผล เพื่อส่งสู่ตลาด

4. ชุมชนที่ยังชีพด้วยการปลูกข้าวไร่ เลี้ยงสัตว์ และหาของป่า หรือชุมชนที่ทำการเกษตรเชิงเขาหรือในหุบเขาที่ต่อเนื่องจากพื้นที่ราบ

การพัฒนาชุมชนต้นแบบดังกล่าว อาศัยการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อขับเคลื่อนให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน การสรุปทบทวน และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงศึกษาและพัฒนา รวมถึงการนำไปถ่ายทอดและประยุกต์ใช้ในชุมชนพื้นที่สูงต่างๆ ต่อไป โดยมีหลักการที่สำคัญคือ

1. เป้าหมายรวมของการดำเนินงานเป็นไปตามแนวทางพระราชดำรัสที่พระราชทานเมื่อ พ.ศ.2517 คือ “เรื่องที่จะช่วยชาวเขาและโครงการชาวเขานั้น มีประโยชน์โดยตรงกับชาวเขาเพื่อส่งเสริม และสนับสนุนให้ชาวเขามีความเป็นอยู่ดีขึ้น สามารถเพาะปลูกสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นรายได้ให้กับเขาเอง จุดประสงค์อย่างหนึ่งคือมนุษยธรรม หมายถึง ให้ผู้ที่อยู่ในถิ่นทุรกันดารสามารถมีความรู้และพุงตัว มีความเจริญได้ อีกอย่างหนึ่งเรื่องช่วยในทางที่ทุกคนเห็นว่าควรจะช่วยเพราะเป็นปัญหาใหญ่คือ ปัญหาเรื่องยาเสพติด ถ้าช่วยชาวเขาปลูกพืชที่เป็นประโยชน์บ้างเขาจะเลิกปลูกยาเสพติด คือ ฝิ่น ทำให้นโยบายการระงับ การปราบปรามการปลูกฝิ่นและค้าฝิ่น ได้ผลดี อันนี้เป็นผลอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งคือ ชาวเขาตามที่รู้เป็นผู้ทำการเพาะปลูกโดยวิธีที่จะทำให้บ้านเมืองของเราสูญหายนะได้ ที่ทางป่าและปลูกโดยวิธีไม่ถูกต้อง ถ้าพวกเราทุกคนไปช่วยเขาก็เท่ากับช่วยบ้านเมืองให้มีความดี อยู่ดี กินดีและปลอดภัยได้อีกทั่วประเทศ ถ้าสามารถทำโครงการนี้สำเร็จให้ชาวเขาอยู่เป็นหลักแหล่งและสนับสนุนนโยบาย จะรักษาป่าไม้ รักษาดินให้เป็นประโยชน์ต่อไป และยั่งยืนมาก” โดยมีการสังเคราะห์องค์ความรู้ทางวิชาการที่เหมาะสม

2. อาศัยแนวพระราชดำริโครงการธนาคารอาหารชุมชน (food bank) เพื่อให้ชุมชนได้มีโอกาสฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพของท้องถิ่น โดยเฉพาะเพื่อเป็นปัจจัยต่อการดำรงชีวิตและปัจจัยกายภาพของระบบเกษตรต่างๆ เพื่อทำให้เกิดระบบการหมุนเวียนของธาตุอาหาร (nutrient cycle) ในระดับชุมชน

3. อาศัยปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นวิธีการที่ทำให้การดำรงชีวิตของคนและชุมชนมีความพอเหมาะพอสมกับธรรมชาติบนพื้นที่สูง ให้สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงของโลกในด้านต่างๆ โดยสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของการสร้างชุมชนที่มีความน่าอยู่และมีความสุข (homeland) ในการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่สุดของความยั่งยืนของระบบ

4. อาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งพื้นที่โครงการหลวง ถือว่ามีความพร้อมอย่างมากในการขับเคลื่อนและปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ควบคู่กับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความเจริญอย่างสมดุลของระบบ เพื่อให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อคัดเลือกพื้นที่ศึกษานำร่องที่มีความสอดคล้องกับลักษณะภูมิสังคมบนพื้นที่สูงในแต่ละรูปแบบ
2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวิถีชีวิตของชุมชนนำร่องในแต่ละรูปแบบภูมิสังคม
3. เพื่อสังเคราะห์รูปแบบและกระบวนการขับเคลื่อนของชุมชนเพื่อให้ชุมชนอาศัยอยู่ร่วมกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วน

3. ขอบเขตโครงการวิจัย

สามารถแสดงขอบเขตงานวิจัยของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืนดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ขอบเขตงานวิจัยของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์	ผลผลิต	ตัวชี้วัดผลผลิต	ขอบเขตการศึกษา
1. เพื่อศึกษาองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ท้องถิ่นและวิถีชีวิตของชุมชนในสภาพภูมิสังคมบนพื้นที่สูง 4 รูปแบบ	รายงานรวบรวมองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีชีวิตของชุมชนในสภาพภูมิสังคมบนพื้นที่สูง 4 รูปแบบ	รายงานรวบรวมองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีชีวิตของชุมชนในสภาพภูมิสังคมบนพื้นที่สูง 4 รูปแบบ จำนวน 1 ฉบับ	1) สำรวจสภาพพื้นที่และคัดเลือกชุมชนในพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวง โดยคัดเลือกพื้นที่ภายใต้ภูมิสังคมของชุมชนพื้นที่ต่างๆ 4 ลักษณะ 2) ศึกษา รวบรวมข้อมูลองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวิถีชีวิตของชุมชนในสภาพภูมิสังคมบนพื้นที่สูง 4 รูปแบบ 3) ศึกษาข้อมูลองค์ประกอบของระบบนิเวศในชุมชนเป้าหมาย ด้านกายภาพ เศรษฐกิจสังคม และสิ่งแวดล้อม 4) ศึกษา รวบรวมข้อมูล องค์ความรู้ แนวทางปฏิบัติที่ดี ของชุมชนที่อาศัยร่วมกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน ทั้งในและต่างประเทศ
2. เพื่อสังเคราะห์รูปแบบและกระบวนการขับเคลื่อนของชุมชนเพื่อให้เกิดแนวทางปฏิบัติที่ดีให้ชุมชนอาศัยร่วมอยู่กับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน อย่างน้อย 2 รูปแบบ	รูปแบบและกระบวนการขับเคลื่อนของชุมชนเพื่อให้เกิดแนวทางปฏิบัติที่ดีให้ชุมชนอาศัยร่วมอยู่กับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน อย่างน้อย 2 รูปแบบ	รายงาน 1 ฉบับ	1) สังเคราะห์ข้อมูลและประมวลผลร่วมกับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาโครงการหรือกิจกรรม และแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมสำหรับทดสอบกับพื้นที่แต่ละภูมิสังคม 2) จัดเวทีชุมชนเพื่อชี้แจง สร้างความเข้าใจ และสร้างทัศนคติที่ดีของชุมชน เกี่ยวกับแนวทางปฏิบัติที่ดี สำหรับพัฒนาชุมชนให้อาศัยร่วมอยู่กับป่าไม้และสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน 3) บูรณาการข้อมูลที่ได้จากการศึกษา เพื่อสร้างแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมและได้รับการยอมรับในพื้นที่ทั้ง 4 รูปแบบ 4) สรุปแนวทางการปฏิบัติที่ดีของชุมชนที่อาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืนที่เหมาะสมกับพื้นที่ทั้ง 4 รูปแบบ